

SAKRAMENT (1155) *sb m*

-k- (1102), -c- (53).

-ent (1151), -ęnt (4).

Oba a oraz e jasne (w tym w pierwszym a 53 r., w drugim 17 r. błędne znakowanie).

sg *N* sakrament (109). ◇ *G* sakramentu (248). ◇ *D* sakramentowi (11), sakramentu (3); -owi : -u *SkarJedn* (1:1), *SkarŻyw* (1:2). ◇ *A* sakrament (117). ◇ *I* sakramentem (66); -em (2), -(e)m (64). ◇ *L* sakramencie (257). ◇ *pl N* sakramenta (30), sakramenty (21); -a *Diar*, *BibRadz*, *GrzegRóżn*, *SarnUzn*, *RejPos*, *BiałKat*, *WujJudConf* (3), *CzechRozm* (4), *ReszPrz* (2), *SarnStat* (2), *SkarKazSej*; -y *RejPosWiecz*² (2), *KuczbKat*, *LatHar*, *SkarKaz*; -a : -y *SeklKat* (2:2), *WujJud* (7:2), *SkarJedn* (2:1), *WujNT* (1:11). ◇ *G* sakramentów (154); -ów (5), -(o)w (149). ◇ *D* sakramentóm (9), sakramentum (1) *MurzHist*; -óm (1), -(o)m (8). ◇ *A* sakramenta (30), sakramenty (25); -a *GliczKsiąż*, *RejPos*, *BiałKat* (2), *WujJudConf* (2), *CzechRozm*, *KarnNap* (3), *ModrzBaz*, *ReszPrz* (3), *ReszHoz* (2), *LatHar*; -y *SeklKat* (2), *RejPosWiecz*² (2), *KuczbKat*, *RejPosWstaw*, *WujNT* (4), *PowodPr*, *SkarKaz* (3); -a : -y *Diar* (1:1), *WujJud* (4:4), *SkarJedn* (4:1), *SkarŻyw* (4:5). ◇ *I* sakramenty (24), sakramentami (12); -y *SeklKat*, *KuczbKat* (2), *WujJudConf*, *KarnNap*, *SkarJedn* (3), *SarnStat*, *SkarKazSej*; -ami *MurzHist*, *MurzNT*, *BiałKat*, *ModrzBaz*, *SkarŻyw*, *StryjKron*; -y : -ami *WujJud* (10:1), *WujNT* (2:4), *SkarKaz* (2:1). ◇ *A a. I* sakramenty (1). ◇ *L* sakramenciéch (20), sakramentach (17); -éch *SeklKat*, *GrzegRóżn*, *BiałKat* (2), *KuczbKat* (4), *WujJudConf*, *RejPosWstaw*, *SkarŻyw* (3), *LatHar*; -ach *CzechEp* (2), *ReszPrz*, *WujNT* (2), *SkarKaz* (3); -éch : -ach *WujJud* (3:2), *CzechRozm* (1:1), *SkarJedn* (1:2), *SarnStat* (1:4); ~ -éch (3), -(e)ch (17); -ach (12), -äch (5); -ach *CzechRozm*, *SkarJedn* (2), *CzechEp* (2), *ReszPrz*, *WujNT* (2), *SkarKaz* (3); -äch *WujJud* (2); -ach : -äch *SarnStat* (1:3).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI(XVIII) – XVIII w.

1. *W Kościołach chrześcijańskich obrzęd liturgiczny ustanowiony przez Chrystusa, zależnie od tradycji wyznaniowej postrzegany jako środek udzielania łaski, znak jej udzielenia bądź też znak rozpoznawczy wspólnoty; sacramentum Vulg, Modrz, JanStat, Cn [sacramentum – świętość Murm 130; – znak święty, tajemnica, świętość a znamię świętej rzeczy; niewidomej łaski widomy a oczywisty kształt, to jest niewidomej nadzieje naszej, którąż to na słowie a obietnicy bożej sadzimy, widomy upominek Mącz 363b] (1146) : Dobrzy ktorzy wierzą w Meffiałza páná Chrístuśfa á wiarę fwoię sacramenty [tj. ich przyjmowaniem] y dobrimy vczinky poczwyerdzaią á cy fą świętim żywym kościolem Chrístuśfowym *SeklKat* Qv; kxiąć fię iefcze [od ubogiego człeka] grośfa koledy vpomyna [...] y dla tego grośfa do sacramentu go niedopuści abi krwawimy łzamy plakał tedy mu go nie odpuści *SeklKat* Z2v, G2v, V3v, X4, Y4v [2 r.]; wątpić niemámy/ że nowy zákon/ má fwoie nowe vřtawy/ które zową Sacramentami a my ié téřz mořem poczytać nieiako za ceremonijé iako przedtem obrzezanié *MurzNT* 58v; *StawPieř* A4v; Bo krzeřt yeřt fákráment táki/ ktory czyni nyemowyátká od wřfelkyey zmázy á przymyothy grzechu pierworodnego zdrowe *GliczKsiąż* Dv; przez Duchá świętego podáne fą nam ty Kfięgi święte/ ktore zowiemy Biblia/ [...] y Sákrámentá ktoremi bywa pieczętowána prawdá tey náuki *BibRadz* *7; [Zwingliusz nauczał] że Sákrámentá nie zámykáią w sobie Kryřtuśfa/ áni im fáłki Bořey przywiewzował *GrzegRóżn* F4v, F4v; *SarnUzn* H5v; Y dla tego iefcze y po dzifiefyřzy*

čas sákramentá zowiemy widomemi słowy. *RejPos* 31, 153v; y owłzem w Sákrámenćiech/ iáko w widómym słowie słwoim Chryftus iest *BiałKat* 298v; [*my katolicy*] nie chcemy być tak śmieli: ábyśmy to łobie przywłażcząc mieli: żeby zá wolá nářzú Sákrámentá pořtępowác miály/ á zá chcenim nářzym mogły moc mieć álbo nie mieć: gdyż wiemy/ że pan Bóg łam w Sákrámenćiech [prawcą iest *BiałKat* 323v, c3v, 248v, 383v [2 r.]; cześłto się też trafia/ iż Sákráment nie iednę tylko rzecz ktorą ludzie przed łobą máią/ ále wiele ich pokázuie y znáczy *KuczbKat* 110; Ale ielli się ná zacnośc Sákrámentow przypátrzymy/ thedy Ciáło Páńskie/ Swiętoścía/ y liczbą táiemnic/ y zacnoścía/ wřzyřtkie inřze dáleko przechodzi. *KuczbKat* 115, 105, 110, 110 *řp*, 125, 150 [2 r.] (17); Złóřć pářterzow słowá Bożego áni Sákrámentow nie płuie. *WujJud* 30v; gdyż Sákrámeⁿt iest pozwirzchni znák niewidomey łářki Bożey *WujJud* 160; Przeto řtářřzy Oycowie nářzy ten Sákrámeⁿt Swiętoścía pomázania chorych/ [...] zowá. *WujJud* 161, 111, 121v, 152, 160 [4 r.], 160v [4 r.] (54); Bo gdy się mowi o Sákrámenćiech/ tedy piřmo S. ma łwoię mowę włáfná o thym mowác. *WujJudConf* 253; Tákowego tedy ziednoczenia álbo złączenia z Pánem Chriřtuřem wyznawamy Sákrámentá być pieczęćiami. *WujJudConf* 262v, 164, 219, 224; *RejPosWstaw* [143⁴]v [2 r.]; A to żadná miářá řtać nie moře/ áby Sákrámentá táz łámá y włáfná rzeczą miály być ktorą znáczá/ ábo pieczętuia. *CzechRozm* 263, A4, 263 [3 r.], 266v, **, **2, **5; *KarnNap* B, F2, F4; A przetoř trzebá ie [*dzieci*] wodzić do Zborow řwiętych ná kazánia/ [...] áby *Sacramenta* miály w wććiwořci [*sacramenta venerentur*]/ Modlitwámi się báwiły *ModrzBaz* 11v; Temi się trzemi rzecząmi w iednym ćiele Chriřtuřowym iednocřem. Iednym Pánem Bogiem [...]/ Iedná řpolná Kátolická wiářá/ á iednemi sákrámenty *SkarJedn* 41; (*marg*) Trzy żyły kořćielney iednořci. (–) to iest ieden pářterz/ iedná wiářá/ y iedny sákrámentá *SkarJedn* 157, 41, 58, 59 [2 r.], 158, 347, 348; Napřzod tá pokuřa [*bluźnierřtwá*] iest myřł řprořna/ głupia/ niewřtydliwa/ bluźnierřka ná P. Bogá/ Mářkę Bożá/ Sákrámenty/ y řwięte Boře *Skarřyw* 293, 3, 114, 153, 294, 510, 581; Od Audyáńczykow [*Luter się nauczył*]: Iř Pokutá řwięta nie iest Sákráment: á iř řpowieřź iest řidło y piekło řumnienia ludzkiego. *ReszPrz* 40, 58, 97; *WerKaz kt*, 284 *marg*, 286; *ArtKanc* N12; *LatHar* 647, 648 [2 r.], 677; Abowiem zwiářká małřeńřka/ z řtrony Sákrámentu/ iest tak nierozdzielna; iř y łámy m rozwodem/ nie moře być rozwiářána. *WujNT* 22; wřzákře [*apostołowie*] wřzyřtko co się dzieło w tym Sákrámenćie [*kapłańřtwá*]/ zowá iednym słowem Rák wkłádanie. *WujNT* 453; iř Sákrámenty dáia łářkę/ przez moc łámego Sákrámentu/ ktory iest zložon z słowá y z elementu. *WujNT* 489; Skąd [*Rom 6/3*] znáć/ iř Apořtoł [*řwięty Paweł*] nie trzyma/ żeby łámá wiářá wřprawiedliwiác miála/ ále y Sákrámenty/ y wřzyřtká religia Chřiřćijáńřka *WujNT* 543, 11, 132, 237, 267, 323 *marg* (34); *SarnStat* 166, 212, 638; Przybiegamy do Chriřtuřá/ dotykáć się go przez Sákrámenty w ktorych on moc łwoię zořtáwił *SkarKaz* 611b, 384b, 423a, 578a, 634a, Ooood [2 r.], Oooo2b, Oooo2c; *PaxLiz* D4; Iedná v Kátholikow wiářá/ iedny sákrámentá/ ieden pářterz y gořpodarz. *SkarKazSej* 684a, 661a.

sakrament czyj [= przez kogo ustanowiony] [*w tym: ai poss (13), G pron (9), pron poss (7)*] (29): Bracie moi miłi więřź że pán ořobliwá moc słowám i sákramentum łwoięm przydał *MurzHist* P3v; Przetoć y Pan Chriřtus Sákrámentá łwoie w rzecząch widomych wřtáwić raczył: áby przez zwierzchnie znáki/ duch nářz ku wewnętrznym niewidziálnym niebieskim wzbudzić się mogł. *WujJud* 54v, 83v, 86v; *CzechRozm* 188v; *KarnNap* E3; *Skarřyw* 581; y nie rozłáczay duřze moiey z grzeřlnym ćiałem moim/ ář wřdy ia przyřtoynie/ przez řwięte Sákrámentá y řwiętořci twoie omyię/ pořwięćę/

cnotami ozdobię *LatHar* 146, 320, 428, 645; *WujNT* 129, 132, 237; Bo ChryŃtus dał nam inne ceremonie/ lepŃsze/ łacne/ krotkie [...] iাকie łą w Sákrámentách iego. *SkarKaz* 311a; *SkarKazSej* 687b. Cf »sakrament Boski«, »sakrament Pański«.

W połączeniu z zaimkiem dzierżawczym „nasz”, podkreślającym przynależność do Kościoła katolickiego (2): *SkarŻyw* 493; A iż w błócie chodźim/ á zmázác fię częłto muśim: ná to mamy naświęłtze Sákrámenty náłze/ á zwłázczá pokutną łpowieź *SkarKaz* 638b. [Cf **b.** »sakramenty Mojżeszowe«.]

W połączeniach szeregowych (9): *SeklKat* A3v, A6, G2v; Bez ktorego [namiestnika Chrystusa] thu ná ziemi áni wiary w ChryŃtuła/ áni chrztu/ áni łakrámentow/ áni náuki żadney mieć nie moźem. *SkarJedn* 56, 36; W nim [w Kościele] łą Sákrámentá święte/ w nim iáłmuźny/ w nim połty/ w nim modlitwy/ w nim ofiary/ w nim ceremonije święte *ReszPrz* 24, 24; *WujNT* 319; Bo [heretycy] odpáđli od łálki y ciáłá ChryŃtułowego y Sákrámentow iego *SkarKazSej* 687b.

W porównaniach (3): Abowiem onę moc ktora z Męki Pána ChriŃtułowej pochodzi/ [...] przez Sákrámenty iakoby przez rury iাকie ku łobie przywoźdźimy *WujJud* 232 [*idem* (2)] 232 marg, Nn3.

W charakterystycznych połączeniach: sakrament(a) od Boga dane, ewangelicki [= ewangeliczny], praw(dziw)y (4), przedniejszy, przedziwny, szczere, wielki (10); sakramentu(-ow) akt [= obrzęd], bluźnienie, chleb [o różnych sakramentach], dobrodziejstwo, forma (4), moc (4), obrońca, okupowanie [= kupowanie], pieczęcie, pożytek (3), skarby, skutek (3), sprawy tajemne, własność (5), zacność (i wysokość) (4), źródła, źądza; do sakramentu(-ow) nie dopuścić, przypuszczać (2), przywoździć (a. przywoźdzenie grzesznych) (2), uciec się; przeciw sakramentom bluźnierstwo; sakrament(y) bluźnić, gotować, objawić, zelżyć; przez sakramenty(-a) łaski udzielać, omyć, poświęcić; przez sakramenty moc dana, oczyszciony, odpuszczenie grzechow; sakramenty(-ami) gardzić, przyprawić się [= wzmocnić się], rzáđzić; w sakramencie(ch) łaska, oczyszcienie, przymierze, wkłáđanie rąk; w sakramenciech sprawować (2); o sakramenciech nauka (a. nauczać) (2).

Zwroty: »sakramenta(-y) brać, wziąć« [szyk zmienny] (5:3): chyba Sákrámentow żadnych brać od Rułkich odłzczepionych Duchownych nie moźełz/ poki fię teź łami z Kościołem Boźym nie z iednoczą. *SkarJedn* 385, 41, 339; [św. Wincenty] Támźe záchorzawłzy [...]/ wziawłzy włzytkie Sákrámenty kościelne/ [...] duchá Pánu Bogu oddał *SkarŻyw* 312, 414, 546, 581; łłowo Páńskie y Sákrámenty ś. nie wedle myśli náłzey brać y przyimowác mamy/ ále według rozłáđku [...] páłterzow náłzych. *WujNT* 154.

»sakrament da(wa)ć (a. podawać); danie (a. rozdawanie, a. podawanie) sakramentow; sakrament (roz)dawan(y) (a. podany)« [szyk zmienny] (8;4;4): [póśłowie mówili] aby sakramenta pańskie wedle ustawy Pana Chrystusa rozdawani byli *Diar* 69; że kápłanów tákich potrzebá: kórtzyby zwierzchnie wrzędy ná łobie odnośli rozdawánie Sákrámentów y łłowá Boźego przepowiadánie *BiałKat* 366, 246; Inłzać ieft łłuźbá ábo przepowiadánie Ewángeliey/ á inłza rozdawánie áłbo vźywánie Sákrámentow. *WujJud* 220, 26, 124; iłz tego Sákrámentu [bierzmowania] żaden mnieyłzy Kápłan okrom Apołtołow/ ná ktorych mieyśce Biłkupowie włtąpili/ nie dawał. *SkarJedn* 347, 35; bogoboyni kápłani v chorych przy łóžu fiędzác one cięłzác/ [...] Sákrámentá święte im dawáią *ReszHoz* 118; Páweł dawał łákráment Bierzmowánie. Dzie: 19.6. *WujNT* Aaaaaa3v, 30 [2 r.], 129, 475 marg, Xxxxx2v, Bbbbbbb4.

»sakramentami się opatrzeć« (1): á Pánná [tj. zakonnica] náukę wziąwłzy [od św. Marii z Egnies]/ Sákrámentámi lię przenaświétfzymi opátrzyłá/ y oney wýztykíey pokuły zbyłá. *SkarŻyw* 581. [Cf a. »sakramentem opatrzeć«.]

»sakramentami posługować« (1): á dofyć máią prace Plebanowie máiąc Itáránie o dułzach ludzkich/ vcząc ludzi/ Sákrámentámi Kościelnymi posługuiąc [et sacramentis divinis administrandis] *ModrzBaz* 131v.

»poświęcać sakrament, sakramenty (I), przez sakramenta; poświęcanie (a. poświęcenie) sakramentow« [szyk zmienny] (2:1:1;5): Lecż my poświęcania y zacności Sákrámentow żadną miarą fámemu Chárákerowi/ álbo ofobie kápłáńfkíey nie przywłáfczamy [ale Panu Bogu]. *WujJud* 166; ktory [kapłan] gdy to przedsię weźmie/ áby fprawował ktory Sákrámeⁿt/ [...] tedy tám iuz wátpić niepotrzebá/ że fám Pan Bog niewidomie on Sákrámeⁿt poświęca/ y fprawuie *WujJud* 166v, 162v, 166 [2 r.], Nnv; *WujJudConf* 165; [kapłan odchodząc mówi do chorego:] Míey Duchá S. ktory cię tu przez Sákrámentá poświęca/ y mocy dodawa *KarnNap* F; iáko Pan Chryftus ieden tylko ma Kośśioł [!] [...] ktory fobie [...] opátruie/ y pośiwáca [!] Sákrámenty fwymi/ [...] ták káždy małżonek ma mieć iedyńá żonę *KarnNap* F3v.

»przyjmować (a. przyjąć) sakrament, w sakramencie; przyjmowanie (a. przyjęcie) sakramentu; sakrament bywa przyjmowan« [szyk zmienny] (7:1;5;1): á budowanie ieft dom zywe^{go} kościola/ doktorego lię fchodzą dla fluchania fłowa bożego y f sacramentow przyjmowania *SeklKat* Q; *KuczbKat* 300; Wy powiáda/ Auguftyń ś. piątno Páńfkíe ná fobie nośicie: ktoreście w Sákrámeⁿcie przijęli. *WujJud* 166, 160, 162v; *KarnNap* A3, E3, E4v; *SkarJedn* [d9]; Bez miłości nie godzi lię przyimowác Sákrámentow. *WujNT* 22 marg, 154, 435, 441 [2 r.].

»do sakramentu przystępować« (1): Do ołtarzá Páńfkíego/ ábo do ktoregożkolwiek fákrámentu/ nie będąc w miłości żaden nie przyftępuy *WujNT* 21.

»sakrament rozwiązać« (1): á Popowie y Włádykowie/ fluby Bogu vcźjnione y Sákráment ten [małżeństwa] rozwiąziá *SkarJedn* 343.

»sakrament(y, -a) sprawować (a. sprawić); sprawowanie, czynienie sakramentow« [szyk zmienny] (13;7:3): *Diar* 50, 52, 70; Bo yáko koścyoły od tego fą/ áby wnic kazano/ fłowo Boże brzmyáło/ fákrámentá fprawowano zgromádzenny yákyemu ludzi. *GliczKsiąż* L; A zaż to źle/ [...] że wýztykíe Sákrámenty przez znák Krzyżá ś. fprawuieemy? *WujJud* 43v, 162v, 166v [2 r.]; *KarnNap* Cv; Wzięli Apoftołowie moc od famego Chryftuła [...] ná kazánie ná czynienie fákrámentow/ na odpulfczenie grzechow *SkarJedn* 30, 31, 34, 35 [2 r.], 42, 48, 49; *SkarŻyw* 493 [2 r.]; *ReszPrz* 43; *WujNT* 391, 841; *SkarKaz* 611a.

»szafować, szafowanie sakramentami(-y); szafowanie, szafunek sakramentow« [szyk zmienny] (5:1;11:1): DÁy Boże/ áby to [tj. swą karę] pan Bóg okázác raczył y dziś nád tymi: kthórzy włáfná fwá wolá [...] wdawáią fye wvrzędy fzáfunku fłowá y Sákrámeⁿtów Páńfkích. *BiałKat* 236, 323v; Potrzebá przed tymi/ ktorym Pan Bog poruczył fzáfowác Sákrámenty fwemi/ grzechow lię fpowiedác. *WujJud* 83v, 166v, 178v [2 r.], Mm4; *WujJudConf* 188; ACżkolwiek [...] wftugowánie w Kościele fwiętym/ fciągá lię [...] thákże też ku fzáfowániu Sákrámentow Páńfkích/ wftákże [...] więcey należy w

przepowiadaniu łłowá Bożego. *RejPosRozpr* b3; *NiemObr* 34 [2 r.], 35; *LatHar* 115, 428; Miniřtrowie kácerłcy biorą łobie vrząd kazánia y łzáfowánia Sákrámenty *WujNT* 452, 124, 452, 801.

»ugęszczać [= ucześniezczać] do sakramentow« (1): Czyńmy to teraz [*tj. póki żyjemy*]/ vęęłzczyamy do Sákrámentow *SkarKaz* 423a.

»sakrament ustawić (a. postanowić); sakrament ustawiony (a. postanowiony); postanowienie sakramentu« (10;10;1): *SeklKat* T3v; *KuczbKat* 300; Boć y Pan Chriřtus przeto Sákrámenty pod znákami widomemi vřtáwił/ áby łie ludzie z rzeczy widomych/ onych niebieřkich á niewidomych vczyli *WujJud* 206v, 26, 54v, 124, 160v; *WujJudConf* 224; Przetoż teź prawdziwy kořcioł Apořtolłki záchowywa tylko dwa Sákrámenty od Páná Kryřtuřá pořtánowane/ Krzeřł y Wieczerzą Pánřką *RejPosWstaw* [143⁴]v; TEn řtan Małżeńřtwá S. y Sákráment Pan Bog pořtánowić raczył/ nie dla czego inřzego/ iedno ku řpłodzeniu dźiatek/ y ku vchrońieniu á vwiárowánium grzechu nieczyřtego *WerKaz* 285, 281, 283, 285 [2 r.]; *GrabowSet* Q4v; *LatHar* 27; Tu [*Iac* 5/14] mamy Sákráment ořtátecznego pomázánia/ od Páná Chriřtuřá vřtáwiony/ od ř. Iákubá zálecony/ od kořciołá Kátholickiego przyięty *WujNT* 795, 286, 441, Zzzzzv; *SkarKaz* 577b.

»używać, używanie sakramentu(-ow)« [*szyk zmienny*] (15:10): zgromadzenie [...] rozumiey ludzie powřzyřtkym řwyecye [...] / ktorzy wierzą łłowu Bożemu [...] á iednořtayne řacramentow kořcielnych [...] vzywaią *SeklKat* Q, V2, V2v; Bo kto pozdráwia takowęgo [*który psuje naukę o sakramentach*] abo go przyimuić i vżywá Sacramentów wedłé vřtawy iego/ ten řię czyni towarzyszem złoczyńřtwá iego *MurzNT* 58v; *BiałKat* 121; *WujJud* 121v, 220; *RejPosWstaw* [21²]v; Czego potrzebá temu kto Sákrámentow vżywáć ma. *CzechRozm* *2v [*idem* 267v], 188v, 267v; Pomázanie ořtátnie Oleiu S. [*prawořlawni*] kłáďá ná vmarłe/ y tego Sákrámentu nád řamym bezduřznym ćiałem vzywaią. To iest błáď wielki y nieznořny *SkarJedn* 347; *SkarŻyw* 294; *ReszPrz* 14; *LatHar* 115, 616, 648; *WujNT* 253, 345, 441 *marg*, 773; [*usprawiedliwienie grzesznego po spowiedzi*] ma nádzieię y miłóć y obrzyďzenie grzechow y vżywánium řákrámentow *SkarKaz* Oooo2d, 348b [2 r.], 455a.

Wyrażenia: »sakrament Boski, Boży« [*szyk 1:1*] (1:1): ábyřmy řzli do Kořciołá Bożego/ [...] y řwięte Bořkie Sákrámenty [...] cześłto przyimowáli. *KuczbKat* 300; Iáko mąďry řpowiednik gdy řwego podďanego ná řpowiedzi řpráwy wie/ iáko bog/ nie iáko człowiek: nie rządzí go áni řpráwuie z oney wiadomořci Bogu řamemu řłużącey: ále wedłé rozumu y wiadomořci řwoiey ludzkiej. Boby řákrámeřt Boży [...] zgwałćił. *SkarKaz* 611a.

»sakrament kořcielny« = *sacramentum divinum* *Modrz* [*szyk 20:5*] (25): *SeklKat* G2, Q, T3v; *ModrzBaz* 131v; Bierzmowánia S. y potwierďzenia zá Sákráment Kořcielny [*prawořlawni*] niemáią *SkarJedn* 346, 300, 317 [2 r.]; y [*řw. Antoni Padewski umierajęc*] vczyniřłřy řpowiedz a Sákrámentá kořcielne wziáwřzy/ [...] z ćieleřnego więźienia wyřzedł. *SkarŻyw* 546, 26, 112, 127, 294, 312, 414; *ReszPrz* 40, 56; *LatHar* 346, 471; Tą tedy wodą y krwią wyznáćzone řą dwa przednieyřze kořcielne Sákrámenty [*tj. chrzeřt i Eucharystia*]/ ktore z řmierci Chriřtuřowej řwoy poczátek [...] máią. *WujNT* 383; *SarnStat* 212, 213; *SkarKaz* 384b, 455a, Oooo2c.

»łaska sakramentu« (1): [*Chryřtus*] rzecz duchowną řercu wiernemu podawa/ ktorą Doktorowie řáłką áłbo řkutkiem Sákrámentu zową. *WujJud* 162.

»materija sakramentu« [szyk 8:1] (9): Lecż máterya Sákrámentow [...] ľą pozwierzchne znáki/ ktore teź y Elementámi zowiemy: iáko ná Krzćie wodá/ ná Wieczerzy Páńľkiewy chleb y wino/ ná Bierzmowániu Krzyźmo. *WujJud* 162; Confefsionifte Chriřtuľá máterya Sákrámentow czynią. *WujJud* Ll6, 162 [3 r.], 163, Ll7v, Mm5v, Nn3.

»sakrament nowego zakonu, nowego przymierza« [szyk 4:1] (4:1): Wyznam teź/ że ieřt siedm prawdźiwie á wľáfnie Sákrámentow nowego Zakonu Od Iezulá Chriřtuľá Páná náľzego wřtáwionych *WujJud* 26; *SkarJedn* 317; Bo gdyby on iuź tám był [tj. *Chryřtus jako Osoba Trójcy z Źydami na pustyni*]/ [...] tedyby ľię zacnořć wiewřta w ľtárego Teřtámentu Sákrámentách náydowáľ/ niź Sákrámentách nowego przymierza. *CzechEp* 189; *WujNT* 319, 322. [Cf **b.** »sakrament starego i nowego zakonu«.]

»sakrament Pański, Pana Chryřtusow« [szyk 10:1] (9:2): *Diar* 69; *BiałKat* 236, 246; *RejZwierc* 197; y [kapłan] ma tę moc od Bogá [...] dáńá/ áby Sákrámenty Páńľkiemi ľzáfowáľ *WujJud* 166v; *WujJudConf* 188; *RejPosRozpr* b3; *LatHar* 129; Ianow [tj. *Jana Chřzciciela*] krzeřt náďdzieię czyniľ odpuľzczenia grzechow/ iáko przygotowánie do Sákrámentow P. Chriřtuľowych *WujNT* 129, 253, 419.

»pi(e)rwszy sakrament« = *chrzest* [szyk 1:1] (2): Co pierwey [apostóľ Paweľ] przypifowáľ nie zakonowi Moyzeřzowemu ále wierze/ to teraz przypifuie krztowi: ktory ieřt pierwřzym Sákrámentem wiáry náľzey *WujNT* 543, 11.

»pozwierzchny (a. zwierzchni) sakrament« [szyk 2:1] (3): Lecż Pan Chriřtus roľkazaľ Zwolennikom řwoim/ áby náuczáľi y opowiedáľi Ewáńgeliá po wřzyľtkim řwiećie/ pozwierzchne Sákrámentá do tego przyľożywřzy/ dla nápomnienia náľzego. *WujJudConf* 49v; Może być czáľem ták wielká ľáľká Boża ludziom dáńá/ [...] że mogá mieć grzechow odpuľzczenie/ [...] przed przyięciem zwierzchnich Sákrámentow; krztu/ bierzmowánia y řpowiedzi. *WujNT* 441, 345.

»prawda sakramentow« (1): Dla tychże Ormian [...] okoľo prawdy Sákrámentow Kořćielnych/ dáľifmy im tę w krotkořći záwiázaná náukę. *SkarJedn* 317.

»przenachwalebniejszy sakrament« (1): *LatHar* 27 cf »sakrament Eucharystyjej«.

»sľuga sakramentow« = *kapłan albo diakon* (4): Bo iáko choć Pan Chriřtus káďdy Sákráme^{nt} nietyľko wřtáwiľ/ ále y ľam podawa: [...] á wřzákże teź ludźie pozwierzchniemi řľugámi Sákrámentow poľtánowiľ *WujJud* 124; Diákonowie sľudzy Sákrámentow y sľowá Bożego. *WujNT* 419 *marg*, 419, Yyyyy2.

»szafarz sakramentow« = *kapłan* (4): *KuczbKat* 215; [Chryřtus] daľ [moc] káplanom/ przeto: áby zaľľugá řmierći iego przez pokutę y rozgrzeřlenie/ iáko Száfárze Sákrámentow iego/ grzechy odpuľzczáľi. *WujJud* 86v; *WujNT* 154 *marg*, Zzzzzv.

»řwiátoľliwořć sakramentu« (1): toź teź przy Bierzmowániu pokázáć potrzebá/ áby Chřřeřcijánie ku řwiátoľliwořći tego Sákrámentu chutliwřzy byli. *KuczbKat* 150.

»řwięty, (prze)nařwięty sakrament« [szyk 26:13] (34:5): *Diar* 70; *BiałKat* 121; *KuczbKat* 300; Ten tedy nařwięty Sákráment [tj. *chrzest*] [...] przy tym dziećięciu bęďe řprawowáľ *KarnNap* Cv, A3, E4v, F4v; *SkarŹyw* 581; *ReszPrz* 24, 89; *ReszHoz* 118; ábowiem tá oboiá rzecz [tj. *odpuľczenie grzechow i oddalenie kary za nie*] Sákrámentom řwięty^m/ zwľáľzczá chřtowi y pokućie ieřt przyzwoita

LatHar 285, 27, 115, 146, 645; *KołąkSzczęśl* C4v; Pan Chrystus [...] przez Apoštoły fwe/ y ich namieftniki karmi wierne fłowem fwoim y Sákrámentámi świętymi. *WujNT* 60, 64, 124, 133, 154 [2 r.], 212 (17); *PowodPr* 35; *SkarKaz* 348b [2 r.], 638b; *SkarKazSej* 684a.

»sakramentu uczestnictwo« [szyk 2:1] (3): poftał do fyná niewierny oćiec Biskupá Arryańkiego/ áby z iego ręki świętokraýfkiego sakramentu vcześnictwo wziął *SkarŻyw* 368; że wftytkie te/ ktorzyby powinny dziesięćin ábo nie oddawáli/ ábo do oddawánia ich przefzkadzáli/ [*sobór trydencki*] każe od kościelney iedności/ y Sákrámentow Pánfkich vcześnictwá/ klątwa odłączyć. *LatHar* 129; *SkarKaz* 578b.

»udzielanie sakramentow« (1): Przeto chcemy to mieć po wftytkich Plebaniech [...]/ áby káždy z nich/ [...] vpominánia tákowe pogotowiu zówzdy miał/ á częfto ich przy vdzielánium Sákrámentow Świętych vżywał/ opowiedáiąc [...]/ co który Sákráment znáczy *KarnNap* A3.

»sakrament wiary« = *chrzest* (1): Bo [*Eucharystia*] to ieft Sákráment miłości/ iáko Krzeft ieft Sákrámentem wiary/ á Birzmowanie/ nádzieie. *WujJud* 222v.

»sakrament zbawienny« (1): Siedzím v iednego ftołu/ vżywáiąc z iednych mis/ y iednych drogich potraw páná fwego/ to ieft/ iedney niebiefkiey náuki y Sákrámentow zbawiennych: iákoż fię [...] waśnić [...] mamy? *SkarKazSej* 671b.

»z wody sakrament« = *chrzest* (1): O Boże/ cóś y z wody/ Sákráment vftáwił/ żywot Chrześcijánki z pogan/ przezeń fpráwił *GrabowSet* Q4v.

Zestawienia: »sakrament bi(e)rzmowania (a(l)bo potwierdzenia (a. potwierdzenia))« (10): Ktore fłowá [*Act* 19/6] zacni Doktorowie y Święci Biskupi Rzymfcy naftárfzy/ o tym Sákrámenćie Birzmowania álbo potwierdzánia rozumieją *WujJud* 159v; A gdy ná nie [*na ochrzczonych*] włożył ręce Páweł/ (*marg*) Páweł dáie Sákráment Bierzmowania ábo potwierdzenia. (–) przyfzedł ná nie Duch święty *WujNT Act* 19/6, s. 337, 429, 430, 441, 762 [2 r.], Aaaaaa3v, Bbbbbb3v.

»sakrament Eucharystyjej« (1): Dźiękuję tobie/ zá poftánowanie przenachwálebnieyfszego y przenaświętze⁸⁰ Sákrámentu Eucharyftyiey *LatHar* 27.

»sakrament kapłaństwa, święcenia, poświęcenia kapłańskiego« (6:2:1): Przeto ieft tego potrzebá/ żeby Páfterze vcząc Chrześcijány o infzych Świętościách/ tym pilniey o tym Sákrámenćie Święcenia náuczáli *KuczKat* 235, 245; *WujJud* 166v; Sákráment Káplánftwá ná oštátney wieczery vftáwiony. Y przez rąk wkładanie podawány. *WujNT Zzzzzv*, 286 [2 r.], 453 *marg*, Bbbbbb4 [2 r.].

»sakrament krztu (świętego a. chrześcijańskiego)« (5): Przeto możem rzec befpiecznie/ że iáko w Sákrámenćie Krztu y Pokuty/ tákże y w tym [*tj. w sakramencie Eucharystii*] zámyka fie łąfká Boża. *WujJud* 250; Abowiem Korynthiánie mniemáli/ żeby moc Sákrámentu krztu S. pochodziła od dobroći krzćicielow: y przetoż fię chlubili/ że byli fynmi duchownymi zacnych ludzi. *WujNT* 579, 441, 762; dźiatki aż fię vrodzą/ toż dopiero poświęćić fię y oczyścić mogą: tylo lámemi Sákrámentámi chrztu Chrześcijánkie⁸⁰. *SkarKaz* 578a.

»sakrament małżeństwa (świętego)« [szyk 5:1] (6): A ták o fpráwie fwiętey/ y o Sákrámenćie Małżeńftwá ś. cztery rzeczy fobie ná pámięć [...] przywiedziemy. *WerKaz* 279, 267, 281, 285 *marg*; Małz y małżeńftwá świętego/ [...] w kościele iego [*Pana Jezusa, zbawiciela twego*] Sákráment fwoią też pewną łąfká opátrzony. *LatHar* 678; *WujNT* Bbbbbb4.

»sakrament ołtarzowy, ołtarzny« = *Eucharystia* (1:1): Bo ftórych Sákrámentarzew/ to ieft/ Zwingliufzá y Oekolámpádufá náukę odrzucáią: ktorzy czczym y pozwierzchnym znákiem czynili Sákrámeⁿt ołtarzowy. *WujJud* 173; Zadnego tedy Sákrámentu/ á zwłafzczá ołtarznego [...] nie godzi fię dáwác niewiernikom *WujNT* 30.

»sakrament ostatniego (a. ostatecznego) pomazania« (6): Tákże Sákráment ofátniego Pomázánia/ od Páná Chriftufá byc poftánowiony/ á od Iákubá S. deklárowány y nákazány/ z onych fłow [*Vulg Iac* 5/14] káždy obáczyć może *WujJud* 160v; niech ná fzyię moię [...] śmierć sídlá nie kładzie/ przed przyięciem y oney łáłki/ ktorás ty włákrámenćie ofátteczne⁸⁰ pomázánia/ [...] ludźiom nágotowác raczył. *LatHar* 641; *WujNT* 148, 795 [2 r.], Bbbbbb4. [Cf a. »sakramentem opatrzeć«.]

»sakrament pokuty (świętej), spowiedzi« [*w tym: pokuty i spowiedzi* (1)] (6:3): zwłafzczá iż ludźie wierni/ przez ten Sákráment Pokuty/ ku przyięciu Swiátości Bożego Ciáłá fpofozni y godni fie sfstawáią. *KuczKat* 215; *WujJud* 250; *LatHar* 679; Skąd znác [*Mar* 1/4-5] iż Ian [*Chrzciel*] gotowáf drogę do Sákrámentu pokuty y fpowiedzi *WujNT* 129, 441, Bbbbbbv, Bbbbbb4; A iż grzechow wfyłcy trudno vśc mozem: od tego łáłkę mamy IEZVSA Chryfufá w fákrámenćie fpowiedzi *SkarKazSej* 661a.

»siedm sakramentow« = *septem sacramenta* *JanStat* (23): *WujJud* 26 [2 r.], Nn3; macie to wiedziec/ iż małżeńftwo nie ieft profta ceremonia wymyfłoná od ludzi/ ále ieft Sákráment ieden z siedmi Sákrámentow *KarnNap* F2; *SkarJedn* 234, 300, 314, 317 [2 r.]; Nie dla tego mowię [*pisze Luter*] ábym háńbił y potępiáf siedm Sákrámeⁿtow/ to tylko powiadam że ich żaden pímem poprzeć nie może. *ReszPrz* 56, 10, 40, 56 [2 r.], 57; Zoftáwiłci [*Chrystus*] siedm Sákrámentow/ ná grzechow oczyszczenie/ łáłki przyczynienie/ y o chwale niebiełkiey vpewnienie. *LatHar* 677, ++8v, 346; Abowiém kędy mówi, że [*arcybiskup i sąd duchowny*] máią fądzić práwo o siedm Sákrámentach, tám y Małżeńftwo fie zámyka, y rozwód. *SarnStat* 638, 212 [2 r.], 213 [2 r.].

Szeregi: »(ani) sakrament i (ani) ceremonija« [*szyk* 2:1] (3): Iáko y teraz [*Chrystus*] w kościele fwym świętym vzywa rozmaitych ceremoniy y Sákrámentow pozwierzchnych/ około duřz náłzych oczyszczenia y vzdrowienia. *WujNT* 345; wiemy iż to vmywánie nog nie ieft áni żadnym Sákrámentem/ áni ceremonią iáką potrzebná. *WujNT* 362, 835. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»sakrament i łaska« [*szyk* 1:1] (2): á przebićiem boku iego [*Jezusa*] świętego/ wytoczeniem cudowney krwi y wody/ źrzodłá nam nieprzebráne/ łáłki Bożey y Sákrámentow iego otworzono. *LatHar* 320; *WujNT* Bbbbbb4. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»(nie tylko) sakrament (ale też) i ofiara« (4): Iużemci wyźłzey pokazał/ że tá chwálebna Swiátość [*tj. Eucharystia*]/ nietyko ieft Sákrámentem nam ku pożywániu dánym/ ále też y ofiárą *WujJud* 238v, 238v *marg*, Ll2v; Vkazálás nam nieczyłtym [*Panno bez skazy*]/ iáko fię o oczyszczeniu w kościelnych Sákrámenćiech y ofiárách ftárác mamy *SkarŻyw* 112. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 3 r.]

»sakramenty i ofiara mszej świętej« [*szyk* 1:1] (2): Dáleko tedy więcey vznáwáf y wyznáwáf mamy [...] fpráwy Boże przy ofierze Mfzey S. y przy Sákrámentách nowego zakonu vczynione *WujNT* 322, 253.

»sakramenty, to jest pieczęcie obietnic« (1): Ták iż fłowá ktorych Bog wzywa przy Sákrámenćiech/ to iest przy pieczęćách obietnic fwoich/ ábo przymierza ktore kiedy z kim czyni/ [...] inlym fmyflem máią być rozumiane *CzechRozm* 263.

»stan i sakrament« [o małżeństwie] (4): Tu pilnie bączyc mamy/ kto ten chwálebny á święty y doftoyny ftan y Sákráment Małżeńftwá świętego poftánowił? *WerKaz* 281, 283, 285 [2 r.].

»sakrament a(l)bo świętość (kościelna)« [szyk 10:1] (11): Cwarta częlc katechifmu o f sacramenciech/ albo fwiętofcách kościelnych od Chriftulfa wftawionych *SeklKat* T3v, Z; A przetoż Pan Kriřtus/ [...] okázuiąc iáko to zacna rzecz bylá y być miálá/ fákramentá ábo fwiętości/ dobrowolnie otho przyiác raczył znák obrzezánia ná fwiętym ciele fwoim *RejPos* 31v; *KuczbKat* 105 [2 r.], 115; *CzechRozm* 265v; Prziymowałes też będąc ná fwiećie Sákrámentá/ ábo Świętości iego [Pana] naświętfze *KarnNap* E3; *ReszPrz* 56 [2 r.]; *LatHar* 146.

»sakrament, to jest (i, abo) tajemnica (kościelna)« (4): *KuczbKat* 105; gdy Kátholik ma/ y mieć ma/ małżeńftwo S. zá Sákráment y táiemnicę Kościelną: tym wielce grzeřzy/ iřz do tego Sákrámentu niewiernego przypufzcza *SkarŻyw* 153; Y Diákonowie fłudzy táiemnic (to iest Sákrámentow Páná Chriřtuřowych) máią fię ná wřzytkim podobác. *WujNT* 419, *Eph* 5/32.

»sakrament a zařlubienie« (1): Bo iáko widzifz przy krzcie iřz wodá nie iest gołá wodá/ ále iest fákramentem á zařlubieniem Pánřkim. *RejZwierc* 197.

»sakrament i (albo, to jest) znak (a. znamię) (święty(-e))« (7): Chrzeřt/ iest cy f sacrament albo wydomy znák niewydomey łalki bořey/ na odpufczenie grzechow nařzich od Chriftulfa wftawiony *SeklKat* T4; *BialKat* 216, 383v; O Małżeńftwie wátpić nie potrzebá/ [...] że złączenie męřá y żony iest Sákrámentem/ to iest/ fwiętym znákkiem onego złączenia y Małżeńftwá Páná Chryřtuřowego z Kościołem. *WujJud* 161; *KarnNap* F3v; iřz ono złączenie męřá z niewiáłtą ktore Bog wftáwił/ iest Sákrámentem y fwiętym známieniem onego nierozdzielnego złączenia/ ktorym Pan Chriřtus řpoion y złączon iest z kościołem fwym S(więtym). *WujNT* 679, 79.

Jako ostatni człon we wřpóřrzędnym połączeniu dwuczłonowym: »i inne (a. insze, a. ktoreřkolwiek) sakramenty« (4): że řaden inly Ciálá Pánřkiego/ y inlych Sákrámentow (okrom Krztu ř. czáfu potrzeby) pořwiácć nie moře/ iedno ktory ná to iest wyfádzony [...]/ á to iest kářlan *WujJud* 166; *WujNT* 21, 222; Bo moc Bořka we chrzćie y innych Sákrámentách ktore řpráwuia ná to obráni kářlani/ nie idźie z dobroći ábo złořci ich: ále z fłowá y woley Bořey. *SkarKaz* 611a.

W przen (7) : [řw. Paweł] Tytowi rořkázował áby w kářdym Miećcie poftánowił Kářlany/ ktorzyby Niebieřkim pokármem náuki y Sákrámentow/ ludzie wierne řywili y karmili. *KuczbKat* 215; Kořćioł Bořy [...] pokarm dla nich [dla swych synow] niebieřki/ fłowá Boře^{řo} y fákramentow/ y ktemu lekárftwo ná chorobę grzechow/ y ná odpufczenie ich mieć muři. *SkarJedn* 29; tám tá gromnicá pořłuży/ ktora iest Iezus Chryřtus. ktore^{řo} gdy ná wzor tego Symeoná/ w Sákrámenćie obeymiem/ [...] tedy niezábłádzim *SkarŻyw* 115; Z boku Pánřkiego [na krzyřu] wyřłyná kořćioł y Sákrámenty. *WujNT* 383 marg, Bbbbb3v.

Wyrażenia: »sakrament niebieřski« (1): [Pan Bóg] w dom fwoy [...] [nas] wprowadził: gdzie iáko w Bethleem [hebr. 'Dom Chleba']/ chlebá iednego náuki y Sákrámentow niebieřkich/ pořywaiąc/ [...] dziedzictwo řynow Bořych bierzem. *SkarŻyw* 26.

»stoł sakramentow« (1): W iednym domu wŹytkim lię/ y w iedney owczárni/ y pod iednym páłterzem wŹytkim zámykáć/ y v iednego Źtołu ś. náuki y fákrámentow záŹiáádáć/ [...] [Pan] rofkazał. *SkarKazSej* 684a.

a. Sakrament Euchrystii; również metonimicznie: konsekrowana hostia (649) : Ten fácrament ma wiele ymion wlcínskim ięziku/ tak że też y wpołłkim/ zowiem ŹwiátoŹciá ołtarza *SeklKat* X4, Yv, Y2, Y2v [3 r.], Y3 [2 r.]; [*biskup mówi do chorego*:] zaliby lię też niezdała rzec poŹiteczná/ gdybychmy cię fácramentami fkołŹtowali/ A tak że ty [...] ciało i krew pana IeŹufa ChriŹtuŹa przyimi *MurzHist* P3v; A thák widźilŹ/ że nie twoiá wiárá czyni ciáłem Sákráment ten/ áni twoiá niewiárá ono pŹiue *OrzList* b2v; Też cię pytam/ gdy w gębę/ w zęby/ w vřtá Źwoie weźmiesz Sákráment/ co to zacz ielŹ [...] A to co záś ielŹ w gębie twoiey? *OrzList* b2v, c2v, c3, e2; *RejPos* 88v [2 r.], 89v; *RejPosWiecz*² 94v *marg*, 95v; Wthory błáđ Korynczykow/ s kthorymi Nowokrczeńcy/ Libertynowie/ y Schwenckfeldowie fá okazáni/ bo ci wŹyŹcy o fácramencie nic nie dzyerzá/ iedno że ielŹ poŹpolithemu chlebowi rowny. *RejPosWiecz*³ 99, 96, 97, 97v; gdy ciáło PáńŹkié w Sákrámenćie vyrzylŹ móv: Iam proch/ iam Źiemiá/ iużem wolny: bo tho ciáło było zá mię vkrzyżowáné/ y vbiczowáné. *BialKat* 331, 298v, 315v, 330v, 331, 333v [4 r.]; vczyć potrzebá/ iŹ [*Eucharystia*] to ielŹ prawđziwy Sákráment/ y ieden z onych Źiedmi/ ktore KoŹcioł Źwięty záwždy wyŹoce Źobie ważył/ y z wielkim nabożeńŹtwem cŹcił. *KuczbKat* 160, 160, 165, 170; Bo on [*Kalwin*] nie ináczey o tym Sákrámenćie rozumie iedno iáko y Zwinglius przodek iego/ że ielŹ tylko znákiem álbo figurá Ciáła y Krwie PáńŹkiey. *WujJud* 172v; Przeto ná Krzcíe wodá przedŹię prołtá wodá zoŹtawa/ ále w tym Sákrámenćie [!]/ nie iuż chleb chlebem/ co był przed poŹwiácániem/ ále chleb ciáłem Źie PáńŹkim Źtawa. *WujJud* 219v; Toć wálze wymyŹly y wykręty/ żeby Sákráment Sákrámente^m nie był opocz vżywánia. *WujJud* 241, 164v [2 r.], 171 [2 r.], 174, 175v, 179 (42); IeŹcže y te gánimy/ ktorzy Sákrámentom Bołká pokłoneŹ wyrządzáiá/ á chleb Źwięty Źtołu PáńŹkiego zá KryŹtuŹá chwalić rofkáziá. *WujJudConf* 176; A przetoŹ to zeznáć muŹi káždy/ iŹ odeymowánie drugiey cŹáŹtki Sákrámentu/ to ielŹ kielichá [*tj. udzielanie komunii tylko pod postacią chleba*]/ ielŹ nieŹuŹne/ nieŹpráwiedliwe/ niezboŹne. *WujJudConf* 247v, 177v, 179, 241, 248v, 261; *RejPosRozpr* cv; Krol też do Sákrámentu wnet Źie przygotował. Ktory mu Arcybiskup podał z vcŹciwoŹciá/ Táć ciáło PáńŹkie przyiáł/ z wiárá/ z naboŹnoŹciá. *StryjWjaz* C3; á iednáć y nagorŹy káplán/ nie modlitwá Źwoiá áni záŹugá/ ále Źamym mocnym Źłowem BoŹym/ ten wielki Sákráment [*tj. Eucharystię*] czyni. *SkarJedn* 345, 241, 317, 346, [d8]v; á oŹobliwá chęć miał [*Tomasz z Akwinu*] ku naprzechwalebnieŹzemu Sákrámentu (*marg*) NabożeńŹtwo przeciw [= *wobec*] Sákrámentu. (-) *SkarŹyw* 201; O przálnym chlebie/ iŹ go koŹcioł RzymŹki w fácrámenćie ŹłuŹnie y zpodánia ApoŹtolŹskiego vżywa *SkarŹyw* 337, 91 [5 r.], 119 [4 r.], 203, 278, 320 [4 r.] (22); [*Witen z Litwy*] Lęczycká Źiemię zburzył/ Kanoniki y Prełáty z Sacramentámi y z koŹciołem Źpalił *StryjKron* 305; iŹ [*kalwinistowie*] pozwolić niechcá/ áby [*Chrystus*] mogł być ná wielu záraz mieyŹcáć/ ciełéŹnie obecny/ táć że mu áni do Sákrámentu przypuŹić niechcá/ tá obecnoŹciá/ ktorá ielŹ v Bogá Oycá w niebie. *ReszPrz* 86; (*marg*) I. Podziękowánie. (-) Bo tá też ielŹ/ miedzy inŹszymi/ przycŹyna/ cŹemu ten Sákráment po Grecku názwano EucháryŹtá/ [...] iŹ przezeń Pánu Bogu [...] dziękuiemy. *LatHar* 199, 93, 103, 185 [2 r.], 186, 187 [3 r.] (35); ktorzy [*sektarze*] iŹ ciáła PáńŹkiego nie widzá w Sákrámenćie/ przeto wierzyć

niechcą/ żeby tám było. *WujNT* 777, 8, 115, 116 *marg*, 147, 180 *marg* (29); Nie sftępuie ciáło iego [*Chrystusa*] z niebá áni wftępuie z zięmie ná niebo/ gdy ie nam w Sákrámenćie dáie: ále ie mocą nieogárnioną swoią czyni. *SkarKaz* 243b, 159a, 204a [2 r.], b, 243a [2 r.], b [3 r.] (13); iák dżiś w Sákrámenćie Przedáią Páná [tj. *konsekwrowane hostie*] ludzie ktorych czárt ożionął *KlonWor* 29, 9; [vkazać iż Ewángelictwo zá Sákrámeⁿt [*Ciała Pańskiego*] ma co niczym nie iest. *StefanOdpór* A3v].

sakrament czyj [= przez kogo ustanowiony] [w tym: ai poss (12), pron poss (3), G pron (3)] (18); *RejZwierc* 196v; *GrabowSet* P3; [modlitwa po komunii:] O Włzechmogący á miłosierny Boże/ [...] rácz to dáć áby ten twoy Sákráment/ nie był nam obowiófką ná karánie/ ále przyczyną zbáwienną ná odpulfczenie *LatHar* 104, 104, 228; *WujNT* 274. Cf »Boski sakrament«, »sakrament Pański«.

W połączeniu z zaimkiem dzierżawczym „nasz”, „swoj”, podkreślającym przynależność do Kościoła katolickiego (6): *SkarŻyw* 456; Onę [mannę] chowano ná dni ktorych fię zbierać nie godziło: chowáią y nářz Sákráment. Onę chowano ná pámiątkę w fkrzyni teftámentu: dáleko flufzniey chowác máią nářz Sákráment. *WujNT* 330, 330 [3 r.].

W połączeniach szeregowych (2): A gdy obaczyřz vpadek fwoy/ [...] przyftęp do Teftámentu iego fwiętego á do fákrámentu iego á do tego cyrographu tobie mocnie podánego od niego [...] / á wierz mocno iż [...] podáva tobie niewidome ciáło fwoie y fwiętą krew fwoię *RejZwierc* 196v; A iuz tego then czás proftym chlebem y profthym winem zwác nie możemy iedno fákrámentem/ to iest mocnym záflubieniem á cyrographem ná obietnice iego/ á dziwną táiemnicą podánia ciáła y krwi iego fwiętey. *RejZwierc* 197.

W przeciwstawieniu: »w niebie ... w sakramencie« (6): Widziřz ku czemuć ią [wiarę] Kálwin wiedzie/ ábyś ty [...] nie řzukał go [*Chrystusa*] w Sákrámenćie ále w Niebie. *WujJud* 260v, 70 *marg*, 177, 254v, *Mm2v*; *SkarKaz* 243a.

W porównaniach (2): bo ten Sákráment [*Eucharystii*] do drogiey á řwietney řzáty/ przyrownał ř. Chryzořtom *LatHar* 204; Abowiem iest ten Sákráment/ iáko náuczá ř. Dyonizyus [...] iáko ogień/ wřzytko co pali w podobieńftwo fwey náturey odmieniaiący *LatHar* 204.

W charakterystycznych połączeniach: *sakrament cudowny* (2), *cudow pełny*, *na(j)dostojniejszy* (2), *ożywiający*, *praw(dziw)y* (3), *(prze)dziwny* (3), *przenadroższy* (2), *wielki* (2), *zacny* (*zacniejszy*) (2); *sakrament pokoju*; *sakramentu bluźnierz*, *cena*, *ceremonije*, *chleb*, *chwała* (3), *cząstka* (2), *cześć* (3), *drogość*, *figura*, *godność*, *istność*, *moc* (3), *natura*, *nieuczciwość* [= *brak czci*], *obie części*, *obliczność*, *pożytek(-ki)* (8), *skutek* (2), *własność*, *zacność* (2), *znaki pozwierzchne*; *do sakramentu nagotować się*, *(przy)gotować się* (3), *przygotowanie się*, *przypuścić [kogo]*, *przypuścić Chrystusowi obecnością*; *z sakramentu gorszyć się*; *sakramentowi(-om) oddawać cześć i pokłonę*, *ubliżać*, *uczynić cześć*, *pokłonę wyrządzać*; *ku sakramentowi(-u) błogosławieństwo*, *chęć mieć*; *przeciwko sakramentowi nauka*; *sakrament bluźnić* (3), *dla chorych chować* (2), *wyznawać*, *zalecić* (*zalecać*) (2), *zetrzeć* [= *zniszczyć*], *zjeść* [*jak zwykły pokarm*] (2); *o sakrament prosić*; *sakramentem(-ami) nakarmić*, *posilać [kogo]*, *skosztować* [= *doświadczyć*]; *przed sakramentem modlitwy*; *przed sakramentem klęknąć*, *podziękować*; *o sakramencie hymn*, *kacerstwa*, *nauka* (*nauczon*) (2), *wiara* (7), *wierzyć* [*co*], *wyznanie*; *w sakramencie chwalić* (5), *czcić*, *cześć dać*, *dać*, *nie ofiarować chleba i wina*, *ofiarować* (*ciało Pana Chrystusowe*) (3), *przemieniać* [*co*] (*przemienienie* [*czego*]) (2), *wyznawać prawdę ciała Bożego* (2); *w* (*przy*) *sakramencie*

chwała Panu, cudo, istność chleba, łaska zawarta, ofiara ciała i krwi, pokłon Panu Chrystusowi, prawda ciała i krwi Chrystusowej, (praw(dziw)e) ciało Boże (a. (Pana) Chrystusowe, a. Pana, a. Pańskie) (i krew) (56), wiara.

*Zwroty: »brać, wziąć sakrament« [szyk zmienny] (3:1): A tak gdy bierzemy y przyimuiemy Sákráment Páńki/ bierzemy prawdziwe Ciało iego za nas wydane/ y Krew wylaną dla grzechow náfzych. *WujJudConf* 175v; [św. Małgorzata Węgierska] Bráá naświétfzy Sákráment/ zwielkim wczúim duchowney poćiechy *SkarŻyw* 160, 290; *SkarKaz* Oooo2c.*

*»być (bytnością), mieć [= być] w sakramencie; bytność w (a. przy) sakramencie, pod sakramentem« [w tym: pod osobą(-ami) chleba (i wina) (5)] [szyk zmienny] (24:1;10:1): *RejPos* 88v; thám fye náuczylz prawdziwéy náuki około/ włáfnéy bytności ciáá Páńkiégo/ w Sákrámenćie *BiałKat* 288v, 279, 306, 308v, 333v; *KuczbKat* 175 [3 r.]; P. Kryftus ćielefnie widomie ieft w niebie á ćielefnie ále niewidomie w Sácrámenćie. *WujJud* 70 marg; Nietylko skuteczną bytnością ieft Pan Chriftus w tym Sákrámenćie/ ále [...]/ y ćielefnie/ tak iáko ieft ná práwicy v Bogá Oycá w niebie. *WujJud* 177, 14v, 71v, 170v, 175v, 176 (12); *KarnNap* D2v; Obacz iáko zle bluznią y íprofnie Zwingliáni ktorzy niewierzá áby pod ośobá chlebá w Sákrámenćie prawdziwe y rzeczywište ciáło Boże było/ y Chryftus lám Bog náfz. *SkarŻyw* 168, 168 marg; *WujNT* 186, 332 [2 r.], 386, 408 [4 r.], 424, 699, Yyyyy; ktorým [artykułem wiary naszej] wyznawamy/ iż ciáło iego [tj. Chrystusa] naświétfze w Sákrámenćie mamy ná ołtarzu/ pod ośobámi chlebá y winá *SkarKaz* 243a.*

*»sakrament da(wa)ć (a. poda(wa)ć, a. rozdawać); sakrament podany, dawan; sakramentu rozdawanie, danie; w sakramencie podany« [w tym: pod (jedną) osobą (7), pod osobą chleba (5)] [szyk zmienny] (26;2:1;6:1;1): Niektorzy chcąc nágrodzić kielich dáią ludziom zmatzány Sákráment chleba w kielichu *KrowObr* 207v; *KuczbKat* 170; Przyczyny dla ktorých pod iedną ośobá Sákrámeⁿt podawáią *WujJud* 179 [idem Nn2]; Ktoby mowił/ że Chriftuśá w ty^m Sákrámenćie podánego tylko duchownie pożywamy/ [...] niech przeklętým będfzie. *WujJud* 264, 158, 178 [2 r.], 227, Nn2; *WujJudConf* 227v, 247; *SkarJedn* 241; [św. Tomasz z Akwinu umierając] prośił aby mu przenaświétfzy Sákráment podány był: ktory z wielką pokorą [...] przyiáł *SkarŻyw* 203, 29, 173, 319, 320; *NiemObr* 149; Podobá mi fię práwi [Luter]/ [...] áby Láikom Sákráment pod iedną tylko ośobá podány bywał. *ReszPrz* 59, 99; [w Rzymie we wszystkich kościołach i kaplicach] Míze śpiewáią/ [...] kazánia rozmáitým ięzykiem miewáią/ ludzie wczá/ Sákrámentá podawáią/ ípowiedzi flucháią *ReszHoz* 116; *LatHar* 189, 202 marg, 244; y tychże słow [Panie, nie jestem godzien... *Matth* 8/8] kościoł powszechny po dziś dzień wżywa [...] przy rozdawániu naświétfzego Sákrámentu. *WujNT* 35; iż tu [tj. w Emaus; *Luc* 24/30] Pan Chriftus rozdawał Sákráment wczniom fwym pod ośobá chlebá *WujNT* 297, 114, 297 marg, 332, [405], 482 [2 r.] (13).*

*»sakrament łamać; łamanie sakramentu« (1;1): [modlitwa] Gdy káptan/ nayświétfzy Sákráment/ Ciáá Páńkiégo łámie. *GrabowSet* P2; bo y przy ośtáteczney wieczerzy/ łamánie tego Sákrámentu bez narulfenia Ciáá Páńkiégo/ przyznáć fię muśi. *LatHar* 188.*

*»sakrament (pod osobą chleba) ofiarować« (2): *PatKaz II* 39v; Moc święcienia bywa Káptanom daná/ áby mogli Sákráment Ciáá y Krwie Páńkiéy poświęćáć y ofiarowáć *WujJud* 152.*

»sakramentem opatrzeć« (1): więc [*duszpasterze mają*] Sakramentem Ciała Páníkiego/ y oštátniego pomázania/ zwłázczá/ iefli chory tego żáda y prósi/ wedle Kościelnego zwyczáiu opátżyć. *WujJud* 199v.

»sakrament posta(no)wić (a. ustawić), postanawiający; sakramentu postanowienie, ustawa; sakrament jest ustawion, postanowiony« [*szyk zmienny*] (7:1;2:2;2:1): Naprzód/ iż w vftáwie tego Sakramentu/ Pan łam powiedział: To iest Ciáło moje. *KuczbKat* 175; Przyczyny prawdziwe/ dla ktorých vftáwion iest ten chwálebny Sakrament/ [...] Concilium Trydeⁿttfkie [!] ták opifuie. *WujJud* 220v; dla tego też [*Chrystus*] vftáwił ten Sakrament ku pożywaniu/ áby był duchownym duřz nářych pokármem *WujJud* 221, 178v [3 r.], 220v, Nn2; wierzem iż łam Pan ták ten Sakrament w Winie z wodą miefzánym poštáwił. *SkarJedn* 317, 239; Błogóřłáwiony P. nář Iezus Chrytus/ nachwálebniefzy Sakrament ciáła y krwi řwoiey w wielgi czwartek poštánawiájący. *LatHar* 539, 199, 337, 356; *WujNT* 1.Cor 11 arg.

»pořwiácać sakrament; pořwiéenie (a. pořwiácanie) sakramentu; pořwiéony sakrament« [*szyk zmienny*] (1;3;3): Albo mi vkaźcie gdzie indzie/ iefli [!] nie ná oštátniey Wieczerzy dáł Pan Chriřtus moc Káplanom pořwiácania y rozdawania tego Sakramentu? *WujJud* 178, 152; iż ták wprzářnym iáko w kwářnym chlebie/ pořwiéony Sakrament przeniařwiéřzy być może *SkarJedn* 274, 344, 345; A te řłowá wefóřego wołania [*tj. Hosanna... Matth* 21/9]/ [...] kořcioł řwiéřty vftáwicznie powtarza we Mřzey řwiéřtey [...] przed łámym pořwiéeniem y podnořzeniem ř. Sakramentu. *WujNT* 89, 723.

»pořywać sakramentu, w sakramencie, sakrament; pořywanie sakramentu, w sakramencie« [*szyk zmienny*] (10:8:1;2:2): *SeklKat* Q2v; *RejPos* 88, 88v marg [2 r.]; *RejPosWiecz*² 90v; [*Koryntianie mniemali*] žeby ony wieczerze w kořciele czynione/ tylko miáły być prořte wieczerze/ ná ktorých też tego Sakramentu pořywáli/ á iżby tylko przy nich było rořpominanie y rozmyřłanie męki Páníkiej/ á nic inřzego. *RejPosWiecz*³ 97; *WujJud* 166v, 251, 251v, 260v, 264v; *WujJudConf* 227v; Tu [*Ioann* 6/51] nam iářnie [*Chrystus*] mowi o pořywaniu ciáła řwego w S. Sakramencie. *WujNT* 330; Zydzi [*spořywajác na pustyni mannę zesłaná z nieba*] nie tegoř Sakramentu co my, pořywáli. *WujNT* 602 marg, 114, 330 [2 r.], 331 [3 r.], Yyyyyy, Bbbbbbb4; *SkarKaz* Ooooo.

»przyjmować (a. przyjáć) sakrament, w sakramencie; przyjęcie (a. przyjmowanie) sakramentu [*w tym: pod jedná (a. oboję) osobą* (3)], w sakramencie; przyjmowany sakrament, w sakramencie« [*szyk zmienny*] (12:4;24:1;3:1): *SeklKat* X4v [3 r.], Y2v; *KuczbKat* 165; Owa oni [*ewangelicy*] niechcá pozwolić/ že ifotnie y łámą rzeczá á nie fántázyá Ciáło Páníkie prawdziwe w tym Sakramencie przyjmuiemy *WujJud* 253v, 26v, 152, 221, 223 [2 r.], 257 (13); *WujJudConf* 175v; *KarnNap* D3v, E; Król Fráncufki mocá řobie [...] od Bogá dáná/ [...] kiedy zřwym Rycérřkim bráctwem/ Mřzey řłucha/ y Sakrament przyymuie/ [...] w Kořciele au Fonteinoble vzdrawia. *Oczko* 23v; *Skarřyw* 203; *PaprUp* D2; *GrabowSet* O2v, P2; Modlitwy po przyjęciu tegoř nadoftoyniefzego Sakramentu. *LatHar* 223, 203, 205, 216, 226, 251 (10); Sakrameⁿt z iáką pokorá ma być przyjmowany. *WujNT* 34 marg [*idem* Bbbbbbb4]; A ták tu mamy iářny przykřlad/ y pochwalenie przyjmowania Sakramentu pod iedná osobá. *WujNT* 297, 331 [3 r.], 332, 361, Bbbbbbb4; WTORA CZESC. O przyjęciu Pána Iezufa w Sakramencie. *SkarKaz* 159a.

»do sakramentu przystąpić (a. przystępować)« [szyk zmienny] (5): *RejZwierc* 196v; *WujJud* 177v; aby ten co do takich [leczniczych] wód iedzie/ myśl/ y ferce fwe/ co nabarziéy vfkromił/ y [...] tak fye niechay poftánowi/ iáko kiedyby do Sákrámentu/ [...] przyftápić miał *Oczko* 24; ále nie grzelzy/ kto y bez nich [tj. bez odbycia postów]/ [...] do tego Sákrámentu przyftépuie. *LatHar* 253, 208.

»sprawować sakrament; sprawowanie sakramentu; sakrament sprawowany« [szyk zmienny] (2;4;1): Sákráment ábo fwiátość/ ácz widomie fprawowany bywa/ á wzákoż duchownie á niewidomie ma być rozumiany. *RejPosWiecz*² 95v; Nie fwoią mową czyni to káplan/ ále [...] mową Chryftułowá then Sákrámeⁿt fprawuie *BiałKat* 321; iż [Rzymianie, tj. Kościół rzymskokatolicki] chlebá przáfnego do fprawowania Sákrámentu ciáá Bożego vzywáią. *SkarJedn* 232; *SkarŻyw* 456; y [św. Paweł] miał kazanie do ludu/ przed fprawowaniem y rozdawaniem świętego Sákrámentu *WujNT* 482, 607; *SkarKaz* 607b.

»szafować sakrament; szafowanie sakramentu« [szyk zmienny] (1;2): Auguftyn też miało zá vftáwę Apoftolfká/ dzieciom okrczonym/ fácráment wieczerzey Páńfkiey fzfáwáć *NiemObr* 75; y ktorey [modlitwy: *Panie, nie jestem godzien etc.*] Kościół święty od czáfów Apoftolfkich/ [...] przy fzfáwaniu tego Sákrámentu nabożnie vzywał *LatHar* 190, 252.

»używać sakramentu, w sakramencie; używanie, użytecznik sakramentu« [w tym: pod jedną osobą (chleba) (9)] [szyk zmienny] (14:1;46:1): *RejAp* 67; *RejPosWiecz*³ 99, 99v; Tákże też przywodzone być máią Oycow S. wyroki/ ktore vzywanie częfte Sákrámentu tego [tj. *Eucharystii*] bárzo záleciáią. *KuczbKat* 185; Bo tego Sákrámentu [Ciała i Krwi] w Kościele ludzie nie tylko duchownym obyczáiem przy Mízy przez wiárę/ ále też y w Sákrámeⁿcie vzywáią [tj. *rzeczywiście spożywając*]. *WujJud* 180, 221v, 222v, 227, 246, 247; Gánimy y tych ktorzy [...] mniemáią aby káždy przeftepcá vzytelnik Sákrámentu Páńfkiego/ chociaż bez Pokuty [...] pewne odpufzczenie grzechow y zbáwienie odnośił. *WujJudConf* 166v, 220v, 221v [2 r.], 222v, 235v, 246, 247 [2 r.]; *SkarŻyw* 35, 36, 520; *NiemObr* 75; Naświétfzego Sákrámentu Ciáá y Krwie Páńfkiey/ przynamniey raz w rok/ około Wielkieynocy vzyway. *LatHar* 119, [+12], 80, 103, 126, 187 (17); Przez vzywanie tego Sákrámentu chociaż pod iedną ofobá chlebá/ ftawamy fię [...] wzyfscy iednym ciáłem Pána Chriftułowym. *WujNT* 604, 259, 331 marg, 332 marg, 361 marg, 362 (19); *SkarKaz* Oooo2c [2 r.]; [O IEDNEY OSOBIE W vzywaniu Sákrámentu Ciáá Páńfkiego w Kościele Bożym zwyczáyney. *GrodzJednOs kt*].

Wyrażenia: »Boski, Boży sakrament« [szyk 2:1] (2:1): Bo Chleb z wielu žiarn ieft fprawowan/ y Wino z wielu gron bywa: ták też y my/ ácz nas wiele ieft/ mocną tego Boſkiego Sákrámentu zwiáfką/ weſpołek fpoiény y zwiáfáni bywamy/ á iákoby ciáłem iednym ſie ftawamy. *KuczbKat* 165; Nie ſmiechu ále oplákánia godne fą te fkárgi/ y tá hániebna ſlepotá wáfzá/ y to pohánbienie przenaświétfzey ofiáry y Sákrámentu Bożego *WujJud* 242v; *LatHar* 104.

»cały, zupełny [= pod dwiema postaciami] sakrament« [szyk 3:1] (2:2): widzą wzyfscy/ że Wieczerza Páńfka ieft poftánowiona/ aby był dawán Sákráment zupełny ludowi/ iáko nápiſano ieft: Piycie z tego wzyfscy. *WujJudConf* 247; Iáwny też ieft wzyfſtkim zwyczáy Kościoáá pirwſzego Lácińfkiego y Greckiego około vzywania cáłego Sákrámentu. *WujJudConf* 247, 227v, 247.

»sakrament chleba (i wina)« (4): *KrowObr* 207v; tu Pan ten fácráment chlebá y winá zowie Teftámentem fwoim. *RejZwierc* 197; iż przefzkodá oná/ ná oczy ich [uczniów idących do Emaus]/

od łzátáná byłą włożóná/ áby IEzus poznány nie był: ále Chryftus ták dopuścił/ aż do Sákrámentu chlebá/ żeby [...] poznány być mógł [cf *Luc* 24/13-31]. *LatHar* 194; *WujNT* 765.

»chwalebny (a. (prze)na(j)chwalebniejszy, a. naprzechwalebniejszy) sakrament« [szyk 24:2] (26): *WujJud* 69v, 176, 177v, 220v, 224, 224v, L12v; 10 [artykuł błędów greckich]. Przenachwalebniejszy Sakráment/ raz w Wielki czwartek poświęcony/ cały rok dla chorych chowáią: mieniąc iż fię innych dni świeżo [!] poświęconego chorym dáć nie godzi. *SkarJedn* 345, 344; [św. Tomasz z Akwinu] W nabożeństwie barzo gorący był: á oobliwą chęć miał ku naprzechwalebniejszyemu Sákrámentu *SkarŻyw* 201; [przodkowie nasi obierając króla] mŕzei Swietei nabożnie fluchali/ chwalebni Sacrament przyjmowali *Paprup* D2; Miey to łobie zá [...] dar Boży/ ieflić ná przyftoyney/ o tym naychwalebniejszym Sákrámenćie/ wierze nie łchodzi. *LatHar* 251, [+12], 80, 134, 185, 213 (14); *PowodPr* 53; [StefanOdpór C2].

»sakrament ciała« [w tym: Pańskiego (27), Bożego (9), Pana Krystusowego (3), Chrystusowego (1)] [szyk 38:4] (42): *RejAp* 67; *RejPos* 88v marg; Swiádectwá pewne około łákrámentu ábo łwiátości ciáła páná kryftułowego. *RejPosWiecz*² 95v marg, 90v, 95v; wierzymy łtárożythnie [...] że Sákráment Ciáła Páńłkiego piérwéy łye łtawá/ niż w wżywánié elementa przyyda [tj. przed spożywaniem sakramentu]. *BiałKat* 318v; *KuczbKat* 110, 175; Bo nam dla tego y w Sákrámenćie Ciáła łwego łftotnie y cieleńnie [Chrystus] łam łiebie zoltáwił. *WujJud* 47v, 14v, 26v, 140v, 164, 165 (12); *WujJudConf* 13; *SkarJedn* 232, 317; [św. Piotr Apostoł] Trudnym fię Kazánim Chryftułowym nie gorzył około Sákrámentu ciáła Bożego. *SkarŻyw* 598 marg, 278 marg; *ReszPrz* 58; *GrabowSet* O2v, Pv, P2 [2 r.]; *LatHar* 186 žp, 748, 751; Tu Páweł S. w Niedzielę chleb łamał [Act 20/7]/ ták iáko gi łamiá w naświéłzym Sákrámenćie ciáła Chriřtułowego: y miał kazánie do ludu *WujNT* 482, 57, 429, 602, 607, 615, Bbbbbbb2v, Bbbbbbb4 [2 r.]; [GrodzJednOs kt].

»sakrament ciała i krwi(e)« [w tym: Pańskiej (15), Pana mego (a. naszego) (2), Pana Krystusowej (1)] [szyk 30:2] (32): *RejPos* 88; *RejPosWiecz*² 94v; *BiałKat* 316; Azam wam dopiro nie pokazáli z Ireneuřzá ś. Ze Pan Chriřtus w Sákrámenćie Ciáła y Krwie łwoiey nowá pozwirzchnią ofiáre vłtáwił [...] *WujJud* 237, 152; O Przenachwalebniejszym Sákrámenćie Ciáła y Krwie Páńłkiej. *LatHar* 185; o Pánie Iezu Chryřte pokornie prořę: áby ten ciáła y krwié twoiey Sákráment/ ktorým ia niegodny człowiek przyiáł/ był mi grzechow moich oczyścieniém *LatHar* 226; We Czwartek/ [Chrystus] przenedrořłzy Sákráment ciáła y krwié połtánowił *LatHar* 356, [+12], 27 marg, 119, 134, 208 (17); *WujNT* 147, 331, 361, 604 marg, 1. *Cor* 11 arg (9); *SkarKaz* 607b; [StefanOdpór C2].

»elewacyja, podnoszenie sakramentu« = *podniesienie podczas mszy świętej* (2:2): Dionifius Młżá Ceremoniámi od tey náłzey dżiřieyřzey máło rozná opifuie/ ná ktorey y podnořzenie Sákrámentu było. *WujJud* 226v; [modlitwa] Przy elewácyey nayświéłżego Sákrámentu Ciáła Páńłkiego. *GrabowSet* Pv, Pv; *WujNT* 89.

»(boska) istność sakramentu, w sakramencie« (1:1): dla tego niewidomym obyczáiem iefł Boska łftność w Sákrámenćie: áby poczćiwość y nabożeńłtwo przy ónym Sákrámenćie byłą *BiałKat* 330v; Niewinnie tedy haeretykowie kořćioł S. powłzechny potwarzáią/ żeby ludziom miał co wiáć/ z łftnořći/ z mocy/ z łkutu y z pożytkow tego Sákrámentu/ dáwiáć gi pod iedną ołobá. *WujNT* 332.

»sakrament krwie (naświętszej)« (2): Rozna rzecz ięth pożywać ciáła P. Kriřtuřowego/ y pić krew s. ięgo/ á poziwać łakrámentu ciáła/ y łakrámentu krwie ięgo. *RejPos* 88v *margin*; *GrabowSet* Pv.

»łaska sakramentu« (1): Bo inřze ięth Ciáło y Krew Páńfka/ ktorą w Sákrámenćie iednáko ták źli iáko y dobrzy przyjmuią; á inřza łáfká álbo pożytki tego Sákrámentu/ ktorego [*lege*: ktorých] niegodni nie przyjmuią *WujJud* 261.

»sakrament łaskowości« (1): ten go [*tj. ten sakrament*] zowie Eucháryřtyą [...] ow zálię Synáxim/ to ięth řpołecznořćią/ [...] inřzy Sákrámentem łáfkáwořći/ iáko Auguřtyn wielebny *LatHar* 186.

»materyja sakramentu« (1): Ale pátrż iákoć tu zásię chleb y wino máteryą zową: toć tedy nie Pan Chriřtus ięth máteryą tego Sákrámentu/ iákořćie wyřłzey głupie mowili. *WujJud* 163v.

»sakrament miłości« (4): *KuczbKat* 160 [2 r.]; á przez pożywanie Ciáła Páńfkiego [*kaźdy*] bywa w Pána Chriřtuřa wřzczepion/ y mieřzka w nim przez miłořć ořobliwie. Bo to ięth Sákrámeⁿt miłości. *WujJud* 219v, 222v.

»nawyřszy sakrament« (1): z řtrony kápláńřtwá y ofiáry/ y řpráwowania nawyřłze^o Sákrámentu ciáła y krwie Páńfkiey/ y łam Pápieź [...] nie ma nic náđ káplána *SkarKaz* 607b.

»niepokalany sakrament« (1): A potym mu [*biskup Teofilowi*] dał niepokalány á ożywiáiący Sákráment *SkarŻyw* 173.

»niewyřłwiony sakrament« (1): prořzę cię [*Maryjo*] [...] ábyř fię zá mną [...] raczyła do niego [*do twęgo Syna*] przyczynić: áby to wřzytko/ co fię iedno/ przy vżywaniu niewyřłwionęgo Sákrámentu ięgo opuřćilo wiadomie/ obo [!] niewiadomie/ [...] raczył miłořćiwie mnie odpuřćić *LatHar* 228.

»obecnořć, przytomny, obecny w sakramencie« [*řzyk 8:4*] (9:2:1): Gdybyřćie [...] prawdźiwie wierzyli/ że w tym Sákrámenćie ięth prawdźiwie P. Chriřtus/ tedybyřćie [...] Pánu Chriřtuřowi w tym Sákrámeⁿćie iftotnie y prawdźiwie przitomnemu/ czeřć y pokłonę przyřtoyną [...] wyrządźáli. *WujJud* 176; *SkarŻyw* 165, 168, 278, 456; Teraz zálię nie tylko w niebie y Sákrámenćie/ ále wřędźie ná káźdym mieyřcu/ [...] Chryřtus obecnym ięth. *ReszPrz* 85; *LatHar* 77, 192; *WujNT* 237, 286, 424; bo w Sákrámenćie ięth obecnořć ciáła ięgo [*tj. Chryřtusa*] doczeřna/ niewidoma/ [...] ále ná práwicy [*Boga*] ięth obecnořć widoma y wieczna. *SkarKaz* 243b; [*StefanOdpór A*].

»sakramentu ofiara« [*řzyk 1:1*] (2): *SkarŻyw* 456; Niechże nas/ Pánie Boże/ oczyřći y obroni/ Bořkie^o Sákrámentu twęgo ofiárá tobie oddána *LatHar* 104.

»sakrament ołtarza, ołtarzny« (3:2): [*o przekładzie řłowa*] *Calix*, kielich/ ráczey niźli kubek ábo czářzá/ gdzie rzecz ięth ábo o Sákrámenćie ołtarznym/ ábo teź o męce. *WujNT przedm* 22, s. 603; á w nim [*w Piřmie řwięty*] łą rzeczy ták trudne/ o Troycy ř. o wćieleniu Syná Bożęgo/ o przeniařwięřzym Sákrámenćie ołtarzá *SkarKaz* 81a, 243a, Oooo2a. [*Cf 1. »sakrament ołtarzny« WujNT 30.*]

»(jedna, a. oboja, a. dwie) osoba(-y) sakramentu, w sakramencie; sakrament pod jedną osobą, pod osobą chleba« [*řzyk 9:2*] (5:4:1:1): *PatKaz II* 39v; Ze lepiej ięth pokoy y iednořć záchowác/ [...] á niźli řie o ořobách Sákrámentu/ [...] řwáryć *WujJud* 247v, 164v, Mm8 [2 r.]; Grekowie nigdy o iednę ořobę w Sákrámenćie Lácinnikom nieprzygániáli. *SkarJedn* D5v; Náuczylifmy Plebany y káźnodźieie/ áby tę náukę/ o dwu ořobách Sákrámentu/ mocno y řmieie wřędźie káźáli *ReszPrz* 59, 59; Sákráment pod iedną ořobą. *WujNT* [405] *margin*, 180 *margin*; O ořobách w Sákrámenćie

ołtarzá *SkarKaz* Oooo2a. *Cf też* »być w sakramencie«, »sakrament dawać«, »sakrament ofiarować«, »przyjmować sakrament«, »używać sakramentu«.

»sakrament Pański (a. Pana naszego Jezusa Chrystusa)« [*szyk* 5:4] (9): Słyszę że niektórzy powiadaia/ aby Pańki Sakrament miał vtrácić poświęcenie swoie/ gdyby co z niego ná iutro zořtáło. *WujJud* 241, 259; *WujJudConf* 166v, 175v; nie ináczey iáko onego Henriká liodmego Ceflárzá Mnich w Florenciey otrúł w náświetłym Sacramencie Pańskim *StryjKron* 597; WSzechmogácy y wieczny Boże/ oto ia przyłtěpuię do Sakramentu iednorodnego Syná twego/ Pána náłzego Iezulá Chryřtufá *LatHar* 208, 717; *WujNT* 286; *SkarKaz* Oooo2c.

»prawda sakramentu« (6): *WujJud* 173, 257v, 258; *WujJudConf* 257; Niedowiárfstwo iest przyczyná/ że lię ludzie řpreciwiáia prawdzie tego Sakramentu [*Eucharystii*]. *WujNT* 333, 333.

»procesyja z sakramentem« (3): á zátym niektórzy wielce tego łobie zyczyli/ aby do inřnych [...] nabożeńřtw [*w tej ksiqźce*]/ przydály lię [*tj. zostały przyłćzone*] Ewángelie/ ktore przy Proceřlyách z nachwálebnieyřym Sakramentem ciála y krwi Pańkiey/ v nas w Polřcze řpiewáia *LatHar* 682, 682; *WujNT* 89.

»rzecz [= *istota*] sakramentu« (4): Prawdá y rzecz Sakramentu iestci prawdziwe Ciáło Pańkie pod ofobá chlebá. *WujJud* 257v, 258, 260; *WujJudConf* 257.

»řlwa sakramentu« = *řlwa przeistoczenia w Modlitwie Eucharystycznej* (1): *Wził Iefus chleb* [*Mar* 14/22].) Ten chleb przed řlwy áakramentu chlebem iest/ ále řkoro przyřtápi poświęcenie/ z chlebá řtáie lię ciáło Pána Chriřtufowe. *WujNT* 180.

»stoł sakramentow« = *ołtarz* (1): ále wřzřtkim wymyřlów řwoich odřtěpowáć/ á ná iedney řpolney wierze v iednego řtołu Sakramentow S. przeřtawáć [*Kořciól*] każe. *SkarJedn* A3v.

»sakrament stołu (Pańskiego)« (3): Obyczáy [!] zgody Ianá Káłwiná o Sakramencie řtołu áłbo Wiečerzy Pańkiey. *WujJud* 248, B7v, Mm7v.

»řwięty, na(j)řwiętszy, przena(j)řwiętszy sakrament« [*szyk* 127:15] (59:66:17): *OrzRozm* G2v; Ieřliby kto powiedáł/ iz w nářwięřym Ciála Bożego Sakramencie/ iftnořć Chlebá y Winá weřpolek z Ciálem y Krwiá Pána náłzego Iefu Chriřtá zořtawá/ niech przekłętym bęđie. *KuczbKat* 175, 110, 170; *WujJud* 26v, 263, 264, 264v; *KarnNap* D2v, D3v; *SkarJedn* A3v, 18, 241, 274, 317, 345, 346; wnocy záwołála včzycielki řwey Romulá/ y prořila aby iey dála řtráwne (to iest Sakrament przenařwięřzy) y przyięla. *SkarŻyw* 589, 29, 35, 36 [2 r.], 160, 165 (16); *StryjKron* 597; *ReszHoz* 131; y [*papieř*] řam napřzod/ á potym iego wřzyřtek Senat Kárdynałowie Řzymřcy/ [...] przez onę branę [*otwartá na rozpoczęcie Roku řwiętego*] przeřzedł/ y przed nářwięřym Sakramentem Pánu BOgu podřiękował *ReszList* 145, 164; *GrabowSet* O2v, Pv, P2 [2 r.], P3; Przed nářwięřym Sakramentem klęknáwřzy mów. ZAwitay prawdziwe ciáło [...] *LatHar* 83, 77, 103, 119, 126, 185 (23); A ták prořimy tu nie tylko chlebá powřzedniego/ [...] ále teř chlebá nádiřtotnego/ to iest wřzelkiego pokármu duchownego/ á zwářzczá chlebá nářwięřzego Sakramentu *WujNT* 26; [*heretykowie mówia*] że my Pána Chriřtufá vkázuiemy w zámknieniu/ w Ciborium/ w ř. Sakramencie. *WujNT* 174, *przedm* 39, s. 35, 57, 89 [2 r.], 98 (72); *PowodPr* 9; *SkarKaz*)(3v, 81a, 205a; Nayđriefz tákie złe ludźie/ co Sakrament řwięty/ Zydom y czárownicom/ [...] Przedáia bezbořnicy ciáło y krew Pańká *KlonWor* 29.

»uczes(t)nik sakramentu, w sakramencie« [szyk 2:1] (2:1): Lecż to odpufzczenie grzechow/ [...] przypiłowác mamy/ [...] załudze Páná Chriřtuřowey/ ktorey/ sřawřzy fie vczęřtnikámi w tym Sákrámenćie [*Eucharystii*]/ łáfkę Bożá [...] y obronę mamy. *WujJud* 223; iřz wykłinařz tych wřzytkich/ y iáwnie ie przenářláduieřz/ ktorzykolwiek vczęřnicy łá Sákrámentu w przářnym. *SkarJedn* 247; *LatHar* 208.

»do sakramentów ugęřszczanie [= uczęřszczanie]« (1): A ořobliwie mam wielką poćiechę pracey tey moiey/ gdy pátrzę ná W.K.M. pobożność [...] y do nařwięřznych Sákrámentow vęęřzczanie. *SkarKaz*)(3v.

»sakrament Wieczerej(-y) Pańskiey« (7): *RejPosWiecz*³ 97v; Bo około Sákrámentu Ciáła Bożego/ álbo iáko wy zowiećie Wieczerey Páńkiey/ nigdy fie práwi Luterani [...]/ z Helwetámi y z Hugonotámi niezgodzá *WujJud* 14v, 248, Mm7v; *WujJudConf* 217; poniewař tenże Auguřtyń/ źle teř wyrozumiařzy řłowá Páná Chriřtuřowe/ [...] dziećiom řkoro po Chřćie Sákráment wieczerey páńkiey dáwác rořkazał *NiemObr* 149, 75.

»sakrament wielkonocny« (1): á z twey dobroći/ tym day zgodę [*Panie*]/ ktoreř Sákrámentem Wielkonocnym nákarcił. *SkarKazSej* 672b.

»w sakramencie zakryty« (2): Przeto nie chleb áni řadne řtworzenie/ ále onego łámeęo [*Pana Chrystusa*] w tym Sákrámenćie zákrytego řłufźnie chwalmy *WujJud* 176v; *LatHar* 77.

»sakrament zwierzchny (a. zwirzchni)« [szyk 1:1] (2): *RejPosWiecz*² 94v; Ráćz mi dáć/ Pánie/ prořzę/ nie tylko zwierzchnego Sákrámentu Ciáła y Krwie Páná meęo vczęřtnikiem fię řłáć/ ále teř y rzeczy łámeęy ábo řkutu tego Sákrámentu dořtápić. *LatHar* 208.

Szereęi: »sakrament i (teř) ciało Boże (a. Pańskie)« (3): *PatKaz II* 39v; [*Orzechowski do Krowickiego*:] Przed Sákrámentem teř iáko to ieřt przed ciáłem Páńřkim/ gdy go nořzono/ álbo podnořzono/ Sbiřzek Kárdynał [*brat dziada twego*] vpadał *OrzList* e2; á po pořwięćeniu řadney czći przenařwięřzemu Sákrámentowi y ciáłu Bożemu/ [*w ruskim Kořćiele*] nie czýniá. *SkarJedn* 345.

»sakrament to jest ciało i krew Pańska« (1): [*sę w fařszywym Kořćiele*] Ktorzy [...] řacramentu/ to ieřt/ ciála y krwi páńkiey niezupeřnie [*tj. pod jedną postacią*] pořywaiá *SeklKat* Q2v.

»duchowny pokarm i sakrament« (1): Nie rozumiey/ iáko odřzczepieńcy/ řeby oni [*Řyđzi na pustyni jedzący mannę*] tegoř duchownego pokármu/ y tychże Sákrámentow vřywáli ktorych y my [...]. Bo to ieřt błáđ y bluznierřtwo. *WujNT* 602.

»sakrament albo Eucharystya« (1): Nie zápominay y tego/ ře zá Apořtořřkich czářow/ trwano [...] ná łamániu chlebá. to ieřt [...] řzáfowániu tego to Sákrámentu álbo Eucharýřtyey. *LatHar* 252.

»sakrament a krew řwięta« (1): tedy on kořczyoř pořzwyączy pyeruey [...] byřkup aby tam kapłany naydořtoynyeřřzy řacramenth pod ořobą chleba, a krew řzwyąřhá pod ořobą vyna panu bogu ořyfaroualy *PatKaz II* 39v.

»ofiara i sakrament« (2): *WujJud* 242v; kielichy y inne naczynia řwiętey ořtarzney ořiáry y nařwięřłzego Sákrámentu/ pořwiąćaiá fię przez dotknieńie ciáła y krwi Páńkiey *WujNT* 98.

»(i) sakrament a(ł)bo (a, i) řwiąťość (ořtarza a. ciála (i krwi))« (11): O Sacramencie albo řwiąťoći ořtarza. *SeklKat* X4; *MurzHist* P3v; *RejPos* 88; Ieřcže teř tu řobie przytoćymy řwiádećtwá oycow řwiętych/ o łákrámenćie á o řwiąťoći ciáła Páná Kryřtuřowego/ y o řwiąťoći krwi nadrořłzey iego.

*RejPosWiecz*² 95v, 90v, 94v, 95 [2 r.], 95v [2 r.]; iż to [tj. *świętość Ciała Bożego*] iest práwy Sákráment álbo Świętość/ iuż nam niertzebá inżnych dowodow. *KuczKat* 160.

»tajemnica i (abo) sakrament« (2): [w *Kościele zachodnim i wschodnim*] Táiemnicę ábo Sákráment fwoy fprawuią/ [...] w przálnym/ to iest/ nie w kwásnym chlebie. *SkarŻyw* 456; *SkarKaz* 243b. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»sakrament a(1)bo (a) wieczerza (Pańska)« [szyk 2:1] (3): *RejAp* 67; Obáčmyfz iuż záfię/ iáko wiele błędow byío y iest iefzczę o tym Sákrámencie/ ábo wieczerzy Páńfkiey. *RejPosWiecz*³ 97, 97 marg.

»sakrament albo znak« (1): A ták oná widoma pozwirchnia olobá chlebá/ iestći Sákrámentem álbo znákiem dwu rzeczy/ ábowiem znáczy y nośi ná łobie podobieńftwo/ ták prawdziwego Ciála Kriřtułowego/ iáko y duchownego *WujJud* 257v.

b. *O obrzędach praktykowanych w judaizmie, rozumianych analogicznie do sakramentów chrześcijańskich* (15): [*Chrystus*] wřzyftkim Sákrámentóm ták przefłzym iáko y ninieyfzym dáł skutek y moc tę/ którą miály/ y máią *BiałKat* 296; Y Auguřtyn ś. tę rozność miedzy ftárym y nowym zakonem czyni/ że nie tylko Sákrámenty w nich rozne są/ ále też w ftárym zakonie są obietnice docześne/ [...]. A w nowym lepák iáwnie y iáfnie nam obiecuią rzeczy duchowne y wieczne. *WujJud* 79v; *WujJudConf* 162v.

W połączeniu szeregowym (1): Náuczył ich [*Mojżesz lewitów*] y fákramentow y obrzáfkwow y świát kořcielnych ktorymi chwalić Pána Bogá/ [...] mieli. *SkarŻyw* 482.

Zwrot: »przyjác sakrament« (1): [*chcieli dowieść odszczepieńcy*] iż Abram pierwey był fprawiedliwy/ á potym przyiął ten Sákráment obrzezánia/ iákoby známie y pieczęć fwe⁸⁰ wřprawiedliwienia. *WujNT* 537.

Wyrażenia: »sakramenty Mojżeszowe« (1): Sákrámentow náłnych od Moyzeřzowych rozność *SkarKaz* 00002c.

»sakrament obrzezania« (1): *WujNT* 537 cf *Zwrot*.

»sprawowanie sakramentow« (1): Kto fie bję potomkiem Aaronowym nie pokazał [w *czasach starotestamentowych*]/ práwá żadnego do kápláńftwá/ náuki/ y fprawowánia fákramentow nie miał *SkarJedn* 47.

»sakrament (tak) starego (jako) i nowego zakonu (a. przymierza), stary (i nowy), starego testamentu« [szyk 6:1] (4:2:1): Przydác byío y to potrzebá/ co ś. Auguřtyn nápiřał: Ze nie są iedne Sákrámentá ani obietnice ftárego y nowego zakonu. *WujJud* 162v, 162v marg, Nn2v; A ták mi to pokaż iáko fie ten moy wykłád fprzećiwia włáñości Sákrámentow ftárych y nowych? *CzechRozm* 263, 262v; *CzechEp* 189; *SkarKaz* 00002c.

Szereg: »sakramenty i obrzáfki« (1): Máło był pożyteczny ftáry zakon: Bo w fwoich fákramenciech/ y obrzáfkách/ znáki tylo gołe miał *SkarŻyw* 2. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

2. *W tekstach polemicznych: obiekt kultu, coś poświęconego* (2):

Wyrażenia: »szatański sakrament« (1): Yesly byřmy też chcieli zwac fwiátosćiamiy kořcielnymi wymiřly [...]/ iáko są ludzy vmarlich głowy/ nogy/ ręćze goleny/ kořcy y yne fzatańfkie fákramenti/ tedyc by ym nigdi niebyío liczby *SeklKat* Y4v.

»zbawienny sakrament« (1): A zwłafzcza zem też to y w Agendzie [tj. w księdze obrzędów Kościoła katolickiego] nálafl/ przy czárowaniu ábo záklinaniu foli: iż też tám Bogá íwego profzá/ w imię ś. troyce/ [...] áby [sól] lię ítała zbáwiennym íákrámentem/ dla wygnania nieprzyiaćielá *CzechEp* 70.

3. Przysięga wojskowa składana na wierność w starożytnym Rzymie [sacramentum – przysięga, ślub albo przyrzeczenie pod przysięgą *Mącz* 363b; – obwarowanie przysięgą *Calep*; przysięga – sacramentum *Cn*] (1) :

W połączeniu szeregowym (1): [poganie] onę przysięgę/ przez którą obiecuią Zołnierze iż wiernie rzeczy póspolitey fluzyc chcą/ Sákrámentem/ to íeít wężłem/ álbo ślubem Rycerfkim zową *KuczKat* 105.

*** W rozważaniach filologicznych (6) : Przeto vczyć potrzebá Chrześcijány/ iż tego imienia Sákráment [...] ináczey świeccy álbo Pogáńcy niżeli świętych rzeczy Piárze álbo Doktorowie vzywáli. Bo Pogáńcy przez tho imię/ Sákráment/ rozumiec chćieli on obowiazek/ kiedy zá przysięgą nieiákim obowiazkiem fluzby zwiázáni bywamy [...]. Ale v Láćińfkich Oycow [...]/ to imię Sákráment/ rzecz nieiáką świętą/ y która sie w íkrytości táí/ znáczy: íáko też y Grekowie tęż rzecz znácząc/ onego flowá Myfterium (to íeít Táiemnicá) vzywáli. *KuczKat* 105, 105 [2 r.]; według tych flow íálnych Páwła S. [małżeństwo] íeít wielkim Sákrámentem [*ad Eph* 5/32]/ po Grecku μυστηριον, które flowo tákże Sákráment známionuie *WujNT* 679.

Synonim: 1., 2. świętość.